

‘Verzet u tegen tyranny!’

Het Nederlandse theater als platform van protest tegen Napoleon

Lang is gedacht dat Nederlanders zich tussen 1810 en 1813 mak in de inlijving bij het Franse keizerrijk hebben geschikt. Dit beeld moest door historisch onderzoek de laatste jaren al worden bijgesteld. Nu is er een nieuwe bron van protestuitingen aanbeoord: het toneel blijkt een ideaal podium voor anti-napoleontisch verzet te zijn geweest.

LOTTE JENSEN

Toen Nederland in 1810 door Napoleon bij Frankrijk werd ingelijfd, roerden cultuurdragers zich geducht. Tal van dichters, romanciers, toneelschrijvers en pamflettisten sprongen op de bres voor het noodlijdende vaderland. Ze schreven patriottische teksten waarin ze hun landgenoten opriepen om de eigen historische en culturele tradities te koesteren. Ook spoorden ze burgers aan tot gewapend verzet. Napoleon werd afgeschilderd als een meedogenloze tiran, die duizenden onschuldige jongens de dood injoeg. Een belangrijke, maar nog weinig bestudeerde culturele verzetshaard vormt het toneel. Het theater bood een ideaal platform om opruiende, anti-Franse boodschappen over het voetlicht te brengen. Via dit medium leverden auteurs op allerlei manieren

kritiek op het napoleontische bewind. Allereerst kon dat door middel van de thematiek: historische en eigentijdse stukken over samenzweringen, opstand en bevrijding konden een inspirerende uitwerking hebben op het publiek.

‘Deerlijk verminkt en gehavend’
Aan de inlijving in 1810 was het Koninkrijk Holland voorafgegaan. Lodewijk Napoleon had tijdens zijn regime als koning van ‘Holland’ (1806-1810) een actieve cultuurpolitiek gevoerd en flinke subsidies verstrekt aan het toneel. Dat leidde tot een opbloei van het nationale theaterleven. Tijdens de Franse inlijving (1810-1813) werden de teugels echter flink aangehouden. Sommige theaters moesten de deuren sluiten en de censuur werd aanzienlijk strenger. In de zomer van 1813 stelde de Franse politie bijvoor-

beeld een officiële lijst met 56 verboden stukken op, waarvan er opvallend veel gingen over tirannieke machthebbers en hun ondergang, zoals *De dood van Cezar*. Ondanks de verscherping van het toezicht wisten sommige schrijvers echter toch door de mazen van de wet te glippen. Twee mooie voorbeelden zijn *Polydorus* uit 1813 van de oud-patriot Samuel Iperuszoon Wiselius en *Het turfschip van Breda* uit 1812 van de onderwijzer Cornelis van der Vijver. Wiselius baseerde zich voor zijn stuk op de Griekse mythologie, namelijk een episode uit de Trojaanse oorlog. In zijn treurspel, dat geïnspireerd was op Euripides’ tragedie *Hecuba*, verweert de Trojaan Polydorus zich succesvol tegen de snode listen van zijn belager, de Thracische koning Polymnestor. Hoewel het stuk streng onder handen genomen werd door de censuur, zijn

◀ Theatermakers propageerden een strijdvoudige houding tegen de Franse inlijving van Nederland in 1810. Op de afbeelding: de schouwburg aan het Amsterdamse Leidseplein. Amsterdams Stadsarchief.

zult de zege halen;/ Het uur is daar, het dreigt ten val./ Het uur is daar uw vijand zal/ Zijn overmoed betalen.’ Het publiek werd zo, op verholde wijze, aangespoord om weerstand te bieden tegen de Fransen.

De vaderlandse geschiedenis fungeerde dus als een middel om verzet tegen de Fransen uit te drukken. Tijdens de inlijving werden nog meer vaderlandshistorische stukken opgevoerd, zoals *Het ontzet der stad Leiden* (1808) van Marten Westerman en de *Gijsbrecht van Aemstel* (1637) van Joost van den Vondel. In beide stukken stond de heroïsche strijd tegen een onderdrukker centraal. De Leidse burgemeester Van der Werff en Gijsbrecht van Aemstel werden neergezet als prototypische Nederlanders, die bereid waren om hun leven voor het vaderland op te offeren.

Hamlet roept op tot verzet

Er waren ook buitenlandse klassiekers die een verzetsfunctie kregen, zoals Shakespeares *Hamlet*. Tijdens een opvoering op zaterdag 9 februari 1811 in de Amsterdamse schouwburg hadden de acteurs de tekst aangepast aan de actualiteit. De beroemde monoloog

de sneren naar de Fransen bijna niet te missen. Wat te denken van een uitspraak als ‘De menschheid schreeuwt om wraak voor die wreedaardigheên?’ Na de bevrijding publiceerde Wiselius alsnog de ongecensureerde versie. Als we de twee versies naast elkaar leggen, dan zien we dat de auteur aanvankelijk nog veel meer anti-Franse passages in zijn stuk had staan. Hij moest ze echter schrappen van de censuur. Woedend was hij daarover, blijkt uit het voorbericht bij die tweede druk. Hij vond dat zijn stuk ‘deerlijk verminkt en gehavend was’ door de ‘uit alles venijn zuigende Fransche Boek-censuur’. Maar zelfs met al die weglatingen bleef er nog genoeg opruiends over. Eigenlijk heeft Wiselius geluk gehad dat hij niet direct achter de tralies belandde, want de parallel met de eigen tijd lag er duimendik bovenop. Opruiend was ook *Het turfschip van Breda*. We weten dat dit stuk van Cornelis van der Vijver in elk geval in Den Haag is opgevoerd in 1812, en op 1 februari 1813 in Leiden. Het

is verbazingwekkend dat de Franse politie dat heeft toegestaan, want de vaderlandslievende inhoud was overduidelijk. Het toneelstuk gaat over de listige verovering van Breda in 1590 door prins Maurits. De soldaten van de prins verstoppen zich in een turfschip en weten op die manier de stad binnen te dringen en te bevrijden. Een hoogtepunt vormt de scène waarin de Bredase burger Van Bergen de inname van Breda aankondigt: ‘Moed, en gij

U. Vermeil del.

Salute, note de Sylva.
A l'heure de l'heure, la terre vous offre les débris
Agitez leurs regards sur une scène désolée
D'un air à me dégrader leurs regards sur une scène désolée

ditto de J. M. de Vriesman del.

◀ De Franse culturele censuur werd in 1810 veel strenger. Toneelstukken, niet toevallig vaak over tirannen en hun ondergang, werden verboden, bijvoorbeeld *De dood van Cezar* van Voltaire (in 1801 door Hendrik Tollens vertaald). Niet alleen dat, ook namen de Fransen hun eigen geliefde toneelspelers mee, zoals steracteur François Joseph Talma (1763-1826), hier in actie afgebeeld.

Homen Kuýt, Homen Kuýt,
Zes Douane, Vooreen Duyt.

Nederlanders vonden allerlei vormen om hun protest tegen de inlijving bij het Franse keizerrijk te uiten, zoals gedichten, toneelstukken en spotprenten. Deze twee prenten nemen Napoleons militaire verliezen van 1813 op de hak; links door Napoleon als deserteur en zot af te beelden, boven door overbodig geworden Franse grenswachten 'aan te bieden'. Atlas van Stolk, Rotterdam.

NAPOLEON DE ZOTSKAP.

van Hamlet klonk toen als volgt: Bestaan of niet bestaan! ..... wat zou 't verkieslijkst zijn? Is 't grooter, dat ons hart geduldig krimpt van pijn, Geduldig lij' en zwijg, ... of dat de vuist zich wapen' En 't grimmig noodlot stuit?' De toeschouwers kregen een prangende vraag voorgelegd: moesten ze lijdzaam hun lot ondergaan of in opstand komen? Een retorische vraag,

want het antwoord was duidelijk: geen mens behoefde een grove schending van zijn rechten te accepteren! Deze Hamlet riep het Nederlandse volk op tot gewapend verzet. Hamlets alleenspraak was al eerder bewerkt met het doel om de Franse overheersing te bekritisieren. In 1810 gaf Arend Fokke Simonsz zijn eigentijdse variant uit:
Te zyn of niet te zyn, daar heb je 't: tusschen beiden

Kan, voor zo ver ik weet, geen blinde iets onderscheiden. Maar is dat *zyn* dan wel zoo mooi als 't ieder schynt, [...] Wie kan de wetten zien verdraaijen, 't regt verraan Wie kan toch altyd dat vervloekt gehaspel lyden? 'T is immers eeuwig hier uitschelden, kyven, stryden; Wie maar braaf stelen kan doet zich het best te goed, Een eerlyk man krygt niets, een dief heeft overvloed.

De referentie naar de eigen tijd, waarin het recht met voeten wordt getreden, is evident. Fokke Simonsz publiceerde trouwens nog meer van dit soort kritische monologen. Zo bewerkte

hij een gedeelte uit *Monzongo, of de koninklijke slaaf* (1773), een tragedie van de dichter Nicolaas Simon van Winter. Daarin werd slavenmishandeling aan de kaak gesteld en het recht van opstand verdedigd. Fokke Simonsz legde de slaaf Monzongo een wel heel actuele tekst in de mond:

Och! Was dat kale Vee hier maar van daan gebleven!
Die Meesters hoefden hier de Wetten niet te geven;
Wat zeg ik, meesters? Neen, 'k verzin me, 'k meen 't zoo niet: 't Zyn Monsters, Pakhoop, Heintje Pik en maagre Piet,
En al zulk volk al meer, dat hier den beest komt spelen.

Dit ging de Fransen toch echt te ver: ze verboden de tekst op 29 mei 1810. De Franse politie hield de Amsterdamse broodschrijver vanaf dat moment scherp in de gaten. Een jaar later belandde hij zelfs in de gevangenis. De autoriteiten sloten hem uit voorzorg op toen Napoleon in oktober 1811 een bezoek bracht aan Amsterdam. Onge-

vaarlijk was het publiceren van dergelijke geschriften dus bepaald niet.

Oranje boven!
Verzet kwam niet alleen van de kant van de toneelschrijvers. Vanwege het direct contact met de toeschouwers hadden de theatermakers een extra troef in handen. Via de kleding, dictie en gebaren probeerden ze bepaalde signalen op het publiek over te brengen. Op de kostuums werden bijvoorbeeld oranje versieringen aangebracht. Ook de acteurs zelf konden het publiek tot verzet aansporen. Ze konden gekke grimassen trekken of een ironisch gelaat opzetten, waardoor de betekenis van een tekst volkomen veranderde. En dan was er nog de mogelijkheid om tijdens een voorstelling te improviseren door woorden of teksten op slinkse wijze aan te passen.

Ook de acteurs namen daarbij risico's. Dat ondervond Frits Adriaan Rosenveldt (1769-1847), die het zo bont maakte dat hij zich vrijwel wekelijks bij de politie moest melden. De commissaris-generaal van het Departement van de Monden van de Maas had zijn handen vol aan deze opstandige Oranjeklant. Zich melden was tot daar aan toe, maar op 13 november 1813, vlak voor de Fransen zich terugtrokken, ging Rosenveldt te ver. Versierd met een oranje lint betrad hij die avond het toneel. Tijdens de voorstelling begon hij luidkeels 'Oranje boven' te roepen. Volgens sommigen wist hij het publiek dusdanig in vervoering te brengen dat er een heuse spontane opstand uitbrak. Diezelfde nacht nog werd Rosenveldt van zijn bed gelicht en geboeid afgevoerd. Hij verbleef in talloze buitenlandse gevangenissen, totdat hij zeven maanden later wist te ontsnappen. Hij keerde terug naar Rotterdam en werd als een ware verzetsheld onthaald.

Bestaan of niet bestaan
De historicus Johan Joor heeft al eerder aangetoond dat de Nederlanders wel degelijk in opstand kwamen tijdens de inlijving. Burgers organiseerden opruiende bijeenkomsten om te protesteren tegen impopulaire maatregelen zoals belastingheffingen en de dienstplicht. Ook vanuit de culturele hoek, zoals het

▲ Auteurs verloren inkomsten door de censuur, maar konden door hun werk ook in de gevangenis komen, zoals Arend Fokke Simonsz ondervond. Zijn satires waren al verboden maar het leek de Franse autoriteiten in 1811 ook beter, hem uit voorzorg op te sluiten toen Napoleon Amsterdam bezocht.

toneel, klonken felle protesten. Het verzet van toneelschrijvers en acteurs voegt een nieuwe dimensie toe aan ons beeld van deze periode: in een tijd dat Nederland formeel niet meer bestond, propageerden de theatermakers een veerkrachtige en strijdvaardige houding onder de bevolking. Zij riskeerden daarmee een gevangenisstraf of zelfs hun leven. Bestaan of niet bestaan, dat was de vraag.

Lotte Jensen is universitair hoofddocent historische Nederlandse letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Onlangs publiceerde zij bij uitgeverij Vantilt *Verzet tegen Napoleon*.

- VERDER LEZEN**
- ▶ **Ben Albach**, *Helden, draken en comedianten. Het Nederlandse toneelleven voor, in en na de Franse tijd*, Uitgeversmaatschappij Holland, 1956
  - ▶ **Johan Joor**, *De Adelaar en het Lam. Opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)*, De Bataafsche Leeuw, 2000
  - ▶ **Wilfried Uitterhoeve**, *1813 - Haagse bluf. De korte chaos van de vrijwording*, Vantilt, 2013